

EBU'L-BEREKAT EL-BAĞDADI'NİN MANTIK İLMİNE BAKIŞI

Prof. Dr. Ahmet Kamil CİHAN*

SUMMARY

This research is about Abul Barakat al Baghdadi's opinions on Logic. The aim of, function of, subject of logic, and its place in the classification of sciences is mentioned in this article. According to him, logic is important not for possibility of knowledge but also reasoning knowledge. The main and direct subject of logic is "meanings." Also, words and writings are relevant to logic, indirectly. Logic is independent science in the classification of science. It is also science of other sciences. The importance of Baghdadi for logic is a signal abandoning ontological logic to pure logic.

Anahtar Kelimeler: Mantık, İlimler sınıflaması, Ebul Berekat el-Bağdadi

Keywords: Logic, classification of sciences, Abul Barakat al Baghdadi.

1. Giriş

Bu çalışmada, XII. asırda yaşamış bir filozof olan Ebu'l-Berekat el-Bağdadi'nin Mantık disiplinine yaklaşımı ele alınmaktadır. Mantığın konusu, amacı, yararı ve işlevi, ilimler içinde Mantık ilminin yeri ana hatlarıyla incelenmektedir. Bağdadi'nin bizce önemi, İbn Sina (Ö:1037) sonrası dönemde, daha çok antik dönem kısmen de çağdaşı felsefe külliyatına inip, onlarla hesaplaşan ve onlardan yeni bir metin inşa eden filozof olmasından kaynaklanmaktadır.

2. Akademik Kariyeri

Tam adı Ebu'l-Berekat Hibetullah Ali b. Melka el-Bağdadi el-Beledî olan filozof¹, yaklaşık 470/1077 tarihinde doğmuş ve büyük ihtimalle 547/1152 tarihinde vefat etmiştir². Bağdadi "Evhadüzzaman" (zamanın biricigi), "Seyyidül-hükema" (filozofların başı), "Feylesufülevan" (zamanın filozofu) gibi unvanlarla anılmasına, Aristo seviyesinde bir düşünür ve büyük bir tabip olarak görülmesine rağmen, hayatına dair bilgiler son derece sınırlıdır. Yahudi bir aileden dünyaya gelmiştir. Dönemin ilim merkezi olan Bağdat'ta öğrenim görmüş, iyi bir tabip, filozof ve psikolog olarak ün yapmış, çeşitli hükümdarların hizmetinde

* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kayseri.

1 Hayatı ve eserleriyle ilgili olan bölüm, daha önce hazırladığımız bir yazıdan kısaltarak buraya alınmıştır. bk. Ahmet Kamil Cihan, "Ebu'l-Berekat el Bağdadi", *Felsefe Ansiklopedisi*, Editör: Ahmet Cevzici, Etik yayınları, İstanbul 2004, II, 33-40.

2 Mustafa Çağrıncı, "Ebul-Berekat el-Bağdadi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, X, 300; S. Pines, "Abu'l-Barakat" *The Encyclopedia of Islam*, (New Edition) , E. J. Brill, London 1960, I, 111.

bulunmuş, gerek yöneticilerin gerekse halkın yanında büyük itibar görmüştür. Bağdadî, başlangıçta Ebu'l-Hasen Saidî'nin ilim meclisine katılmak istemiş fakat kabul edilmemiş, bunun üzerine kapıdan dersleri dinleyerek gayretini ve azmini hocasına kabul ettirmiştir³. Bununla birlikte daha çok kişisel gayretiyle kendisini yetiştirdiği anlaşılmaktadır. *Kitabü'l-Mu'teber* adlı baş eserinin mukaddimesinde, felsefi ilimlerle meşgul olmaya başlayınca eski filozofların eserlerini, onlar üzerine yazılmış pek çok tefsir ve şerh okuduğunu, ancak eski filozofların sözleri özet ve kapalı, onlara şerh yazanlar da bir takım karışıklık ve yanlışlığa sebep olduğu için onlardan fazlaca faydalanamadığını, okuduklarını varlıktan kontrol edip notlar tuttuğunu belirten ifadeleri onun kendi çabalarıyla yetiştiğini ve bağımsız bir düşünür olduğunu göstermektedir⁴. İbn Sina'nın bir kısım düşüncelerine ağır eleştiriler yöneltse de kimi zaman onun eseri olan *eş-Şifa*'dan alıntılar da yapmıştır. Eleştirilerinde onu haksız bulanlar da olmuştur. Sözgelisi Ömer Hayyam (ö.1132), Bağdadî'nin, İbn Sina'yı anlayacak seviyede olmadığı kanaatini taşır⁵. Yine, Sühreverdi (ö.1191), onun, filozofların delillerini anlamadan burhana dayanmadan görüşler geliştirdiğini ileri sürer⁶. Fakat İbn Teymiyye (ö.1328) onun eskileri taklit etmeyip hakikati aradığını belirterek Bağdadî'yi takdir eder⁷. Anlaşılan o ki, felsefe içinde olanlar onda tenkit edecek konular bulurken, felsefe kültürü dışında olanlar onu övmüşlerdir

Bağdadî'nin ileri bir yaşta Müslümanlığı seçtiği belirtilir. Müslüman olması, incinen gururu ve hayatından endişe etmesi gibi sebeplere bağlansa da⁸ bu sebepler, hem yaş hem de kültür bakımından belli bir olgunluğa ulaşmış birinin önemli bir konuda dönemi için ciddi sonuçlar doğuracak bir şeyi seçmesi için yeterli görünmemektedir. Müslüman olduktan sonra Halife Müktefi Liemrillah'a hizmet eden Bağdadî, onun teklifiyle *Makale Fi'l-Akl* adlı risalesini yazmıştır. Bağdadî bir ara Zengilerin Hükümdarı I. Seyfeddin Gazî'yi tedavi için Musul'a gitmiş, onun ölümü üzerine tekrar Bağdat'a dönmüştür.

İbnü'l-Kıftî'nin kaydettiğine göre, bilhassa Müslüman olduktan sonra rahat bir hayat yaşayan Bağdadî, büyük bir tabip, ilim ve fikir adamı olarak geniş bir ilgiye mahzar olmuştur. Öğrenciler arasında İbn Faldan diye tanınan, fıkıh, usul ve hadis alimi Yahya b. Ali b. Fazl; ünlü filozof Abdüllatif el-Bağdadî'nin babası olan, hadis, fıkıh, kıraat ve akli ilimlerde meşhur Yusuf b. Muhammed b. Ali el-Bağdadî; İbnü'n-Nakkaş diye bilinen tıp, dil ve hadis alimi Mühezzebüddin Ali b. İsa b. Hibetullah; İbnü'd-Dehhan diye anılan, dil ilimleri ve tefsire ait bir

3 Şemseddin Şehrezuri, *Nüzhetu'l-Ervah, /Tarihu'l-Hukema*, Tahkik: A.Şuveyre, Trablus 1988, 343-344.

4 Ebu'l-Berekat el-Bağdadî, *Kitabu'l-Muteber*, Birinci baskı, Haydarabad 1357, 3.

5 Zahiruddin Beyhaki, *Tetimme Swanu'l-Hikme*, Tahkik: Dr. R. El-Acem, Beyrut 1994, 105-106.

6 Şihabeddin Sühreverdi, *Kitabu'l-Meşari ve'l-Mutarahat*, Tahkik. Henry Corbin, Tahran 1993, 435.

7 Süleyman Nedvi, "Makale", *Kitabu'l-Muteber (el-İlahiyat)* içinde, Haydarabad 1357, 240.

8 Çağrı, X, 300; P, I, 111

çok eser sahibi ve ünlü bir nahiv alimi olan Said b. Mübarek b. Ali'nin isimleri geçmekte ve *Kitabü'l-Mu'teber*'i oluşturan notların bu öğrenciler tarafından tutulduğu bildirilmektedir⁹. Hayatının sonlarına doğru gözlerini kaybetmiş ve bu yüzden eserlerini öğrencilerine yazdırmıştır. Muhtemelen 547/1152 tarihinde Hemedan'da vefat etmiş, cenazesi sonradan Bağdat'a taşınmıştır.¹⁰

3. Eserleri

1. **Kitabü'l-Mu'teber fi'l-Hikme:** Şerafettin Yaltkaya ve Süleyman Nedvi'nin katkılarıyla Haydarabad 1357'de basılmıştır. Yaltkaya, İlahiyat'ın bir kısmını Türkçe'ye çevirmiş Darul-Funun İlahiyat Fakültesi Mecmuası içinde neşretmiştir. Kitabü'l-Muteber, Aristo'nun mantık, fizik ve metafizik konulara ilişkin yazmış olduğu eserler ve tertibi esas alınarak yazılmış, ele alınan konuda öncekilerin görüşleri aktarılmış, incelemesi yapılmış ve ulaşılan muteber sonuç esere yazılmıştır. Eserin en önemli niteliği "öğretim/talim" kitabı olmasıdır. Bağdadi'nin ifadesiyle bu eser, felsefi kültürü almaya yetenekli olan uzaktaki öğrencilerin heder olmaması için, ilgili konuların her bir yönünün açıklanıp onların anlayacağı şekilde bir tertip ve sıraya göre hazırlanmıştır.
2. **Makale fi'l-Akl:** Akılla ilgili ayet ve hadisler, onların yorumları, akıl yerine kullanılan diğer sözcükler, aklın cevher veya araz oluşu, akıl-makul ilişkisi ve akıl alemi konularını içerir. Ahmed Muhammed Tayyib "Annales Islamologiques, Kahire 1980, XVI, 127-147"de yayımlamıştır. Ayrıca <http://www.ifao.egnet.net/anisl/16/> adresinden ulaşılabilir.
3. **Risale fi'l-Kaza ve'l-Kader**
4. **Kitabü'n-Nefs:** el-Muteber'deki Kitabü'n-nefs bölümüne benzer
5. **İhtisaru Kitabı't-Teşrih:** Galen'nin Arapça'ya çevrilen bir eserinin özeti'dir.
6. **Kitabü'l-Akrabazin:** Farmakolojiye ilişkin bir eserdir.
7. **Kitabü Siyaseti'l-Beden ve Fazileti's-Şarab ve Menafiihi ve Madarrihi**
8. **Havaşi:** İbn Sina'nın kanun adlı tıp eserinin birinci bölümüne düşülen notlardır.
9. **Eminü'l-Ervah fi'l Maacin**
10. **Risale fi Sebebi Zuhuri'l-Kevakibi Leylen ve Hafaiha Neharen:** Yıldızların gündüz görünmeyişine ilişkin bu eser Almanca'ya da çevrilmiştir.
11. **Şerhu Sifri'l-Camia:** Ahd-i Atık'in Vaiz bölümünün şerhidir¹¹.

9 Çağrıncı, .X, 300-301.

10 Şehrezuri , 344

11 Çağrıncı, X, 308.

4. Mantık İlimine Bakışı

Ebu'l-Berekat el-Bağdadi'nin mantık ilmine bakışını aşağıdaki başlıklar halinde inceleyebiliriz.

4. 1. Mantığın Mahiyeti

Bağdadi, mantıkla ilgili müstakil bir eser yazmamakla birlikte en kapsamlı şekilde *Kitabu'l-Mu'teber*'de onu ele alır. Üç bölüme ayrılan eserin birinci bölümünde mantık konuları işlenir. Daha bölümün başlangıcında mantığın konusu, amacı ve işlevinin anlaşılmasında bir takım bilgiler sunar. Onun en çok önem verdiği husus, hakikate ulaşmanın imkanı ve bu konuda mantığın sağladığı katkılardır. Ona göre felsefe yoluna yeni giren bir öğrenci yanlış kanyaya kapılabilir. Şöyle ki, filozoflar arasındaki görüş ayrılıkları, doğruya ulaşmama (adem-i isabet) hususunda bir delil olarak görülebilir. Bu durum öğrencide şöyle bir kanyaya yol açar: "insan felsefi bakışla apaçık hakikate ulaşmış olsa ne ilim adamları arasında ihtilaf olur ne de filozoflar arasında muhalefet devamlı olur". Zira ilim adamları ile filozofların, hepsinin de amacı varlıkların bilgisinde nesnel doğruyu (el-Hakk liaynih) elde etmektir. İşte bu durum öğrenciyi, gerçeğin bilgisine giden yolda doğru olan hangisi, yanlış olan hangisi onu öğrenmeye çağırır. Bağdadi için bu nokta Mantuk ilminin yararının ortaya çıktığı en önemli yerdir. Ona göre, Aristo'nun "Mantuk İlimi"¹² adıyla yazdığı kitap, işte bu konuda hazırlanmıştır. Hatta Aristo'nun Mantık Kitabı, bu konuda kudemadan, yani antik filozoflardan nakledilenler içinde en yetkin ve en kapsamlı olanıdır. Bu eserdeki amacı da düşüncelerinde doğruya ulaşanların ona nasıl ulaştığı, hata edenlerin de buna nasıl düştüğü hususundaki sebepleri araştırmacıların dikkatine sunmaktır¹³.

Bağdadi açıklamalarına mantıkçının ilgileneceği konu hakkında bilgiler vererek devam eder. Ona göre mantıkçı, bilinmeyenlerin bilgisine ulaştıran şeyi konu edinir. Bu durumda, insanın önceden bildiği kimi şeylerin olması gerekir. Esasen Aristo'nun "her öğrenim ve öğretim önceki bir bilgiyle olur" demesi de bundan ileri gelmiştir¹⁴. Bağdadi bu tespiti binaen "önceki bilinenlerden bilinmeyenlerin bilgisine ulaşmak nasıl ve hangi şekilde olur" bunu ortaya koymayı Mantık ilminin araştırma konuları arasında görmüştür. İnsana bilinmeyenlerin bilgisini, doğrular ve yanlışlar içinde hakikat olanı bilmeyi öğretmek de Mantık ilminin gayesi olarak görülmüştür¹⁵.

12 Her ne kadar Aristo, mantığa dair çalışmalarını özel bir kitap adıyla anmamış olsa da bu literatür *Organon* olarak adlandırılmıştır. Bağdadi'nin Mantuk İlimi terkiibini kullanması, muhtemelen onun böyle biliniyor olmasıdır.

13 Bağdadi, *Kitabu'l-Mu'teber* (Mantık), 5. İlerleyen sayfalarda mantık bölümü M olarak gösterilecektir.

14 Nitekim Aristo, *İlkinci Analitikler*'in ilk cümlesi olarak Bağdadi'nin ifadesine yakın gelecek bir şekilde şöyle söylemektedir: "İstidlal yolu ile verilen veya alınan her öğrenim daha önceki bir bilgiden gelir."

15 Bağdadi, M, 5-6.

Bağdadi, mantığın konusu hakkında dilciler ile mantıkçılar arasındaki bir tartışmayı da gündeme getirir. Dilcilere göre mantığın konusu anlamlara delalet etmesi itibarıyla sözcüklerdir (elfaz). Oysa bu, Bağdadi açısından isabetli bir görüş değildir. Çünkü bu yaklaşım, dilbilim (ilmu-l-Lugât) açısından olmuştur. Dahası, mantıkçı kendi uğraşı alanı içinde sözcüklere karışmaz. Onun sözcüklerle ilgilenmesi dolaylıdır (bilaraz). Bu da ortak disiplin ve ilimlerdeki duruma benzer. Mantıkçı, sözcüklere hacet duymadan, önceden öğrendiği bilgilerle bilinmeyenlerin bilgisini elde etmede zihnini kullanır. Mantığın kapsamına sözcükler de dâhil olmuşsa bu, özsel bir husus olmayıp ancak ilintisel olan bir durumdur. Bağdadi bu konuya bir başka açıdan da açıklık getirmeye çalışır. Şöyle ki, sözcüklerle hazır kişilere hitap edilirken anlamlar aktarıldığı gibi yazıyla da gaip/uzaktaki kişilere anlamlar aktarılır. Zira yazı da anlamları gösterir. Bu durumda yazı da mı mantığın konusu olacaktır? Elbette değil. Şu halde mantıkta asıl olan sözcükler veya yazı değil, anlamlardır¹⁶.

Farabi (Ö:980) sözcüklerin mantığa dahil olup olmadığı konusunu şöyle değerlendirir: Mantık sanatı makullerle ilgili kanunları verdiği gibi, bütün diller için sözcüklerle ilgili ortak kanunları verir. Bu iki konuda natık kuvveti doğruya yöneltir. Esasen bu sanata mantık adının verilmesi, dahili ve harici konuşmada insanı hatadan koruduğu içindir. Nahiv bir topluma (ümme) özgü sözcüklerle ilgili kanunları verirken mantık bütün diller için sözcükler konusundaki ortak kanunları verir¹⁷. İbni Sina da mantıkçının sözcüklerle ilgilenmesinin dolaylı olduğunu öne sürer. Mantıkçı, konuşma ve tartışma (muhavere) açısından sözcüklere ihtiyaç duyduğu gibi öğrenim açısından buna gerek vardır. Sözcükler olmaksızın sadece manaları düşünerek mantık öğrenmek mümkün değildir. Sözcükleri tertip etmeden manaları tertip etmenin zorluğu, sözcüklerin mantığa girmesine yol açmıştır. Diğer taraftan, İbni Sina “mantığın konusu, manaya delaleti yönünden sözcükleri araştırmaktır” şeklinde ifade edilen anlayışta bir hayır olmadığını belirtir. Bu görüşte olanlar mantığın konusunu hakkıyla öğrenemedikleri için böyle söylemişlerdir¹⁸. Farabi'nin, mantık ilminin bütün diller için ortak kanunları belirlediği anlayışı, ne İbn Sina'da ne de Bağdadi'de görülmemektedir. Fakat sözcüklerin mantığa aidiyeti konusunda Bağdadi'nin, İbn Sina ile aynı görüşte olduğu söylenebilir.

Bağdadi, yapmış olduğu açıklamaların ışığında Mantık ilminin yararı, konusu ve amacını son tahlilde şöyle belirler: “Bu ilmin yararı, ilimlerin ve marifetlerin hakikatlerine doğru zihinlere rehberlik etmek (hidayet) ve zihni, hata ile yanlıştan geri döndürmektir (redd)”. Bağdadi'nin bu ifadeleri Mantık ilminin işlevini göstermektedir: Birincisi, doğruya ulaşması için zihni, izlemesi

16 Bağdadi, M, 6.

17 Ebu Nasr el-Farabi, *et-Tawtie, el-Mantık inde'l-Farabi* içinde, Tahkik: Dr. R.el-Acem, I. Cüz, Beyrut 1985, 60 (3B-3A)

18 İbni Sina, *eş-Şifa el-Mantık el-Medhal*, Neşir: Ganavati- Hudayri-Ahvani, Mısır Tarihsiz, 23.

gereken kurallara “yönlendirme”, ikincisi de yanlış yoldan doğru yola “geri döndürme”. Bunu şöyle de ifade edebiliriz: “Doğruya nasıl ulaşılır?”, “Hatadan nasıl dönülür?”. Görüldüğü gibi, mantığın iki yönlü yararı üzerinde durulmaktadır. Diğer taraftan, bu yararın mantığın amacıyla da ilgisi vardır. Şöyle ki, 1. hakikate giden yolda zihne rehberlik etmenin, 2. hatadan geri döndürmenin ve 3. bunun nasıl yapılacağına ilişkin bilgisi, mantık ilminin amacını oluşturur. Zihnin önceden bildiği ilim ve marifetten kazanılacak bilgileri öğrenmenin kanunları da Mantık ilminin araştırma konularını oluşturur. Kısaca bu, önceki bilgilerden yeni bilgilere nazari kılavuzluğun kanunudur¹⁹.

Bağdadi'nin, *Kitabu'l-Muteber* adlı eserinin mantık bölümündeki başlıkları sıralayacak olursak mantık ilminin konuları hakkında da bir fikir edinmiş oluruz. Bağdadi bu bölümü, sekiz makale halinde yazmıştır. Birinci makalede “marifet” ile tanım ve tasvir yoluyla “manaların tasavvuru” incelenmiştir. Burada delalet, kavram-varlık ilişkisi, beş tûmeline tarif, zati ve arazi vasıfların incelenmesi, mahiyetin tahkiki, bazı kavramların (tasavvur, fehim, ilim, marifet, hak, batıl,) analizi, eksik ve tam marifet, ilim elde etme yolları, tanım, tasvir, analogi, bölme, analiz, birleştirme, tanımlamanın kuralı gibi, giriş konuları ele alınmıştır. Burada Bağdadi'nin, geleneksel mantıktaki kategoriler konusunu gerektiği gibi ele almadığı söylenebilir. Yine kendinden öncekilerin Burhan kitabında ele aldıkları konuları, girişe ekleyerek farklı bir giriş hazırladığı da belirtilmelidir. İkinci makalede ise önermeler, çeşitleri, modları, birbirleriyle ilişkileri, çoğaltılması ve azaltılması gibi konular işlenmiştir. Üçüncü makalede ise kıyas bilgisine dair konular işlenmiştir. Öncüller, kıyasi karineleler, mutlak kıyas ve çeşitleri, kıyas türleri, bileşik kıyaslar, devir ve aks, hulf kıyası, tümevarım ve analogi vd hakkında açıklamalar yapılmıştır. Dördüncü makalede ise burhan bilgisine dair konular işlenmiştir. Zihni öğretim ve öğrenim, araştırma konuları, burhani öncüllerin şartları, ilimlerin konuları, problemleri ve ilkeleri, felsefi ilimlerin tertibi, burhani ilkeler hakkında açıklamalar yapılmıştır. Beşinci makalede ise cedel ilmi/ tupika hakkında bilgi verilmiştir. Altıncı makalede ise yanılıcı kıyaslar veya sufistik önermeler hakkında bilgiler verilmiştir. Yedinci makalede ise hatabi kıyaslar veya returika hakkında bilgi verilmiştir. Sekizinci makalede ise şiirsel önermeler veya niturika hakkında bilgi verilmiştir. Beşinci makaleden itibaren konuların oldukça özet bir şekilde ele alındığı belirtilmelidir. Yunanca terimlerin Arapça okunuşları da niturika hariç aslına uygun/yakın görünmektedir. Niturika'nın ise Poetika karşılığında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu yanlış ifade'nin, Bağdadi'den daha çok, müstensihlerden veya naşirden yahut basımdan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Diğer terimlerin aslına yakın tespit edilmesi, böyle düşünmeye sevk etmektedir.

19 Bağdadi, M, 7.

4. 2. Mantığın İlimler İçindeki Yeri

Bağdadi önce ilimlerin nasıl sınıflanacağı konusunda bilgiler verir. Buna göre ilimler, objelerinin ontolojik veya pedagojik durumuna göre sınıflanabilir. Şayet bilimlerin incelediği objenin (malum), varlık (mevcut) statüsü dikkate alınırsa onun “kendinde (ayanda) varlık” ve “zihinde varlık” diye iki kısım olduğu anlaşılır. Buna bağlı olarak ilimler de “varlıksal” (vücûdi) ve “zihinsel” (zihni) ilimler diye iki kısım olur. Bilimlerin öğrenilmeleri sınıflamada dikkate alınırsa, bunun ölçütünün bir kısım varlıkların daha kolay bilinmesi olduğu anlaşılır. Yani varlığın bir kısmı önce, bir kısmı daha sonra bilinir. İşte bu öncelik ve sonralık öğretimde dikkate alınır. İlimler de buna göre tertip edilir. Öğretim değil de varolanların önceliği ve sonralığı dikkate alınırsa sınıflama buna bağlı olarak değişir. Ona göre mütekaddimun, pedagojik bir kaygı gütmeden felsefi (hikmi) ilimleri mantık, tabiiyat, riyaziyat ve ilahiyat şeklinde dört kısım yapmışlardır. Bağdadi, “yapmışlardır (cealû)” ifadesini özellikle kullanır. Çünkü “yapmak” ile “tasnif ve tertip etmek” aynı şey değildir. Bağdadi, bununla antiklerin sınıflama gayesiyle bu işi yapmadıklarına özellikle dikkat çekmek ister. Bu ilimlerin muhtevaları kısaca şöyledir: Mantık ilmi, yukarıda bahsi geçen konuları kapsar. Tabiiyat, varoluşa sahip duyulurların çeşitli bilgisini kapsar. Riyaziyat, zihinsel bilgileri kapsar. İlahiyat ise tümel ilim olup, onda ilk ilkeler, varlığın başlangıcı ve nasıl olduğu ve var olması bakımından varlık incelenir²⁰.

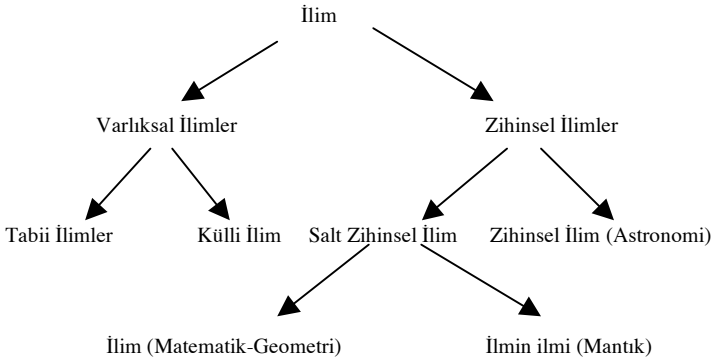
Konularının ontolojik statüsüne göre ilimler “varlıksal” ve “zihinsel” olmak üzere iki kısımdır. Zihinsel ilimler kendi içinde “salt zihinsel” ve “zihinsel” şeklinde iki kümedir. Salt zihinsel ilmin hükmü, zihin dışına çıkmaz. Yani o tamamen zihinsel olup, dışarıdaki varlığa ilişkin bir hüküm içermez. Zihinsel ilmin ise varoluşsal şeylere ilişkin bir hükmü vardır. Bağdadi nazarında salt zihinsel ilimler, kendi içinde “ilim” ve ilmin ilmi” şeklinde iki alt kümeye ayrılır. İlimin İlmi, ona göre, Mantıktır. İşlevi ise bilimde, öğretimde, kabul ve redde, tasdik ve tekzipte zorunlu olan akli kanunları vermektir. Bağdadi'nin Mantık ilmiyle ilgili ifadelerini kısaca değerlendirecek olursak: Zorunlu kanunlar, mental alanda geçerli olan işlemlerle ilgilidir. Bağdadi koymuş olduğu ilkeye, yani salt zihinsel olma ilkesine bağlı kalarak tutarlı davranmıştır. Diğer taraftan, “ilmul'-İlm”, yani ilmin ilmi tamlaması, epistemoloji tamlamasının birer karşılığıdır. İçerik olarak birbirleriyle tam olarak örtüşmese bile şekilsel açıdan Bağdadi, epistemoloji veya gnoseoloji tamlamasını kullanmıştır. Fakat içeriğini daha çok geleneksel mantığın bir parçası olarak doldurmuştur. Yine o, mantığı salt zihinsel görmekle, ontolojik mantık geleneğinden küçük bir sıçrama yaparak ayrılmış görünüyor. Bizce bu, Bağdadi'yi öncekilerden farklı kılan nedenlerden biri olarak görülebilir.

20 Bağdadi, M, 225-6.

Salt zihinsel olan diğer “ilim” ise nicelikler ilmidir. Onlar da miktar ve sayılardır. Kısaca bu ikisi Geometri ve Aritmetik’ten ibarettir.

Hükmü dışarıdaki varlıklara ilişkin zihni ilim ise feleklerin heyeti ve hareketlerine ilişkindir (Astronomi). Bu ilmin zihinsel sayılmasının gerekçesi, hakkında yapılan açıklamaların geometrik ve aritmetik ilkelere dayanmasıdır. Zihinsel ilimler bu üçünden ibarettir²¹.

Buraya kadar sunulan bilgiler, objenin ontolojik statüsüne göre sınıflanırsa şu tablo elde edilir:

Bağdadi, bu açıklamaların ardından tekrar sınıflama ilkesine göndermede bulunur. Pedagojik ilkeye göre yapılan sınıflama, ontolojik sınıflamadan farklı olur. Örneğin duyulurlar, ilkelerinden daha kolay bilinir. Fakat ilke, yapısal olarak (bittab) ilkesi olduğu şeyden daha öncedir. Mütekaddimun tarafından yapılan üç kısımlı felsefi sınıflar, Bağdadi’ye göre bir sınıflama ilkesine veya öğretim ilkesine göre olmamıştır. Ne var ki müteahhirun onlardan gelen bu bilgileri talil etme veya temellendirme yoluna girmişlerdir²². Bağdadi müteahhirun dediği kimseleri açıkça belirtmemişse de verdiği bilgiler daha çok Farabi ve İbn Sina tarafından belirtilen düşünceleri hatırlatmaktadır.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere ilimler salt zihinsel, zihinsel, doğal ve tümel ilimler olmak üzere dört ana kısma ayrılmaktadır. Mantık bu dörtlü sınıflama içinde araç konumunda olmayıp, bağımsız bir ilim görünümündedir. Hatta o, diğer ilimlerin konularıyla ilgili hükümlerin kabul veya reddinde, tasdik veya tezkibinde, onların öğretiminde uyulması zorunlu olan kuralları da belirlemektedir. Bu açıdan Mantık ilmi riyaziyat, tabiiyat ve ilahiyat (Külli ilim) ilimlerinin ilmi olmaktadır. Yani bu alanlardaki bilgiyi denetleme, eleme ve süzme bilgisi Mantık’a ait görünmektedir.

21 Bağdadi, M, 226.

22 Bağdadi, M, 227.

Mantığın felsefenin bir parçası mı yahut onun bir aleti mi olduğu konusu felsefe tarihinde farklı şekilde anlaşılmıştır. Mantık ilminin konularını sistemleştiren Aristo'nun, onu alet ilmi olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Hatta bu alanla ilgili çalışmasına verdiği alet/organon adı bile bunu bildirir. Nitekim Aristo'nun bilimler sınıflamasında Mantığa yer verilmez. Stoa ise mantığı felsefi araştırmaların bir parçası olarak ele alırken Yeni Platoncuların onu hem parça hem de alet olarak gördükleri söylenebilir²³. Farabi *İhsau'l-Ulum*'da Mantığı ilimler sıralamasının ikinci sırasında ele almakla birlikte felsefi ilimler içinde de görmemiştir. İbn Sina ise mantığı akli ilimler içinde görmemekle²⁴ birlikte mantık üzerine yapılan bu tartışmayı gereksiz görmüştür. Hatta ona göre mantık ister felsefenin bir parçası isterse aleti olarak kabul edilsin, bunda bir çelişki yoktur. Zira her iki önerme de farklı felsefe tanımına dayanmaktadır. Onu felsefenin parçası kabul edenler her çeşit nazari araştırmayı felsefe saydıkları için böyle sonuca ulaşmışlardır. Aleti sayanlar da felsefeyi zihni ve harici varlıkları araştırmak olarak kabul ettikleri için böyle sonuca ulaşmışlardır²⁵. Bağdadi'nin tutumu daha çok Yeni Platoncularinkini hatırlatmaktadır. Bir yandan, mantığın konularına salt zihni bir "varlık" statüsü verilmiş, diğer yandan da her bir ilmin ilmi sayılarak ilmin ölçütü veya aleti sayılmıştır. Dikkate değer bir husus da mantığın Geometri ve Aritmetik ile birlikte eş değerde görülmesidir. Her üç bilim de salt zihinsel olmak özelliğine sahiptir. Fakat mantığın ayırımı yine de vardır, yoksa ayrı bir ilim olarak kaydedilmesi doğru olmazdı. O da diğer ilimlerin yanı sıra salt zihinsel iki ilim için de denetleyici bir niteliğe sahip olmasıdır. İlmin ilmi olması da bu anlama alınmalıdır.

5. Sonuç

Bağdadi, XII. asırda yaşayan bir filozof olarak mantık ilmini incelemiş, muhtemelen bulunduğu düşünceleri zamanındaki ve gelecekteki yetenekli insanların dikkatine sunmuştur. O, hakikatin/bilginin imkânına inanmış ve bu yolda mantığın hayli yararlı ve gerekli olduğunu düşünmüştür. Zira bilgilerin önemli bir kısmının, çıkarım ve kazanım yoluyla gerçekleştiğini ileri sürmüştür. İşte bu uğurda mantık ilminin, zihin için bir takım kanunlar koyarak kazanıma dayalı bilgilerde doğruya ulaşmanın veya yapılan hatalardan dönmenin bilgisini verdiğini belirtmiştir. Bağdadi bu açıklamasıyla, doğruya ulaşmada her insanın aynı düzeyde olmadığını kabul etmiş, mantık ilminin insanı yetkinliğe yöneltici önemini vurgulamıştır.

23 İsmail Köz, "Aristoteles Mantığı ile Felsefe-Bilim İlişkisi", *AUİFD*, Cilt: XLII (2002) sayı: 2, 356.

24 Ahmet Kamil Cihan, "Bilimler Tasnifi ve İbn Sina", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Sayı: 9 (2000), 446.

25 İbni Sina, *Medhal*, 16.

Bağdadi mantık ilminin yazı ve söz ile olan ilişkisine temas etmiş, bu noktada mantıkçıyı ilgilendiren asıl araştırma alanının anlamlar olduğunu, diğer ikisinin ise anlamlarla ilişkisi itibariyle ele alındığını ve bunun dolaylı (bilaraz) ilişki olduğunu ifade etmiştir. Belki de kategoriler konusunu eserinde ele almayı, böyle bir anlayışın sonucudur. Oysa ondan önceki birçok mantıkçı bu konuyu yani kategorileri bağımsız olarak incelemişlerdir.

Bağdadi'nin dikkat çeken yönlerden biri de ontolojik mantık geleneğinden uzaklaşmaya dönük tarafıdır. Kategoriler konusuna eserinde yer vermeyişi, biraz da bununla ilgilidir. Kategorilerin hem mantığın hem de metafiziğin konusu olması, varlığın yasaları ile düşüncenin yasaları arasında görülen özdeşlikten ileri gelmekteydi. Buna bağlı olarak işlenen mantık da ontolojik karakterde kendini göstermekteydi. Tüm bunlara rağmen Bağdadi, mantığı salt zihinsel olarak görüp, ontolojik mantıktan uzaklaşmanın sinyallerini vermiştir.

Diğer taraftan, Bağdadi Mantık ilminin ilk makalesini önceki eserlere göre oldukça farklı hazırlamıştır. Birinci makalede Porphyrius'un *İsagucı*'sinden kimi unsurların bulunması, kategoriler konusunun devre dışı bırakılması, Burhan/İkinci Analitiklerden kimi konuların öne çekilmesi gibi hususlar yer alır. Buradan hareketle denebilir ki, ilk makale başlı başına bir incelemeyi hak etmektedir.

Mantık ilminin ilimler sınıflamasında bir yeri olup olmadığı filozoflar arasında farklı anlaşılacakla birlikte Bağdadi için mantık zihinsel ilimler sınıfında yer alır. Üstelik o tamamen saf ilimdir. Hatta o saf ilimlerin de önünde yer alır. Bağdadi'nin sınıflama ilkesi, önceki filozoflardan büyük ölçüde ayırdır. Zira Farabi ve İbn Sina gibi, objenin ontolojik statüsünü dikkate alarak ilimleri sınıflayanlar olmuşsa da –ki onlar Bağdadi'ye göre, kudemadan gelenleri temellendirme amacına dönüktür- onları varlıksal ve zihinsel biçimindeki sınıflama ve alt sınıflar tamamen Bağdadi'ye özgülük taşımaktadır. Matematik ilimler ile Mantık ilmini aynı sınıfta toplayıp, daha sonra ayırımlarını belirleme ciddi bir dikkat gerektirmektedir.

Bağdadi, ilimler sınıflamasının ilkesine göre değişeceğinin de farkında olup, eserini okuyanlara bu hususu hatırlatmıştır. Nitekim pedagojik gaye ile yapılan sınıflama, ontolojik esasa göre yapılan sınıflamadan farklı olacaktır. Bağdadi'nin kendisi de ontolojik sınıflamayı tercih etmiş görünmektedir. Bu kısa araştırmadan çıkarabileceğimiz kesin bir sonuç varsa o da Bağdadi'nin mantık ve felsefe nakilciliği değil bizzat mantık ve felsefe yapıtıdır.

KAYNAKÇA

- Bağdadi, Ebu'l-Berekat, *Kitabu'l-Muteber*, Birinci baskı, Haydarabad 1357.
- Beyhaki, Zahiruddin, *Tetimme Swanı'l-Hikme*, Tahkik: Dr. R. El-Acem, Beyrut 1994.
- Cihan, Ahmet Kamil, "Ebu'l-Berekat el Bağdadi", *Felsefe Ansiklopedisi*, Editör: Ahmet Cevizci, Etik yayınları, İstanbul 2004
- , "Bilimler Tasnifi ve İbn Sina", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 9 (2000).
- Çağrıncı, Mustafa, "Ebu'l-Berekat el-Bağdadi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi el-Farabi*, Ebu Nasr, *et-Tavtie, el-Mantık inde'l-Farabi* içinde, Tahkik: Dr. R.el-Acem, I. Cüz, Beyrut 1985.
- İbni Sina, *eş-Şifa el-Mantık el-Medhal*, Neşir: Ganavati- Hodayri-Ahvani, Mısır Tarihsiz, *Ansiklopedisi*.
- Köz, İsmail, "Aristoteles Mantığı ile Felsefe-Bilim İlişkisi", AUİFD, Cilt: XLII (2002) sayı: 2
- Nedvi, Süleyman, "Makale", *Kitabu'l-Muteber*, Haydarabad 1357, sonunda.
- Pines, S., "Abu'l-Barakat" *The Encyclopedia of Islam*, (New Edition), E. J. Brill, London 1960.
- Sühreverdî, Şihabeddin, *el-Meşari ve'l-Mutarahat*, Tahkik. Henry Corbin, Tahran 1993.
- Şehrezuri, Şemseddin, *Nüzhetu'l-Ervah*, /Tarihu'l-Hukema, Tahkik: A.Şuveyreb, Trablus 1988.